

Тема 2. Поняття та сутність права.

Форми джерела права.

(2 год.)

План

1. Поняття, принципи та функції права. Структура права.
2. Поняття, ознаки та структура норми права.
3. Форми (джерела) права.
4. Система права.

Право - система норм (правил поведінки) і принципів, встановлених або визнаних державою як регулятори суспільних відносин, які формально закріплюють міру свободи, рівності та справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечуються всіма заходами легального державного впливу аж до примусу.

Ознаки права:

1. Право з достатньою повнотою втілює основні права та свободи людини, визнані у світовому співтоваристві. Свобода одного не обмежує свободи іншого.
2. Нормативність — право виступає як загальний регулятор поведінки людей. Право виражається дозволах, заборонах, обов'язках.
3. Формальна визначеність права означає чіткість, однозначність, стислість формальних правових приписів, виражених у законах та підзаконних НПА.
4. Системність права - право - це система норм, де всі елементи пов'язані та узгоджені.
5. Вольовий характер права означає, що право акумулює суспільну, групову та індивідуальну волю громадян.
6. Загальнообов'язковість права виражається в тому, що встановлені правила поведінки є загальними та обов'язковими для всієї країни.
7. Державна забезпеченість, гарантованість права, аж до застосування примусу.

Сутність права - внутрішній зміст права, який виражається в єдності загальносоціальних і вузькочасових (групових) інтересів через формальне (державне) закріплення міри свободи, рівності та справедливості.

Соціальна цінність права полягає в наступному:

По-перше, за допомогою права забезпечується загальний і стабільний порядок у суспільних відносинах.

По-друге, завдяки праву досягається відповідність, точність у самому змісті суспільних відносин.

По-третє, право забезпечує можливість нормальних активних дій особи.

По-четверте, право у громадянському суспільстві забезпечує оптимальне поєднання свободи і справедливості.

По-п'яте, на правовій основі формується громадянське суспільство.

Сутність права щонайкраще розкривається через його принципи.

Принципи права - об'єктивно властиві праву ідеї, вимоги, які ставляться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів.

До принципів права відносять:

1. Принцип загальнообов'язковості правових норм для всього населення країни і пріоритет цих норм над усіма іншими соціальними нормами.
2. Принцип несуперечності правових норм, пріоритет закону над іншими нормативно-правовими актами.
3. Принцип відповідності між правом і його виконанням.
4. Принцип поділу правової системи держави на самостійні галузі та інститути.
5. Рівність перед законом і судом.
6. Принцип верховенства права.
7. Принцип справедливості.
8. Принцип юридичної відповідальності тільки за винну, протиправну поведінку.
9. Принцип презумпції невинності особи.
10. Принцип неприпустимості зворотної дії законів.

11. Принцип гарантованості захисту суб'єктивних прав у судовому порядку.

12. Принцип рівності усіх перед законом.

Принципи права слугують загальними орієнтирами у правотворчості та правозастосуванні.

Крім того, принципи права поділяються на:

- Загальні.
- Галузеві.
- Міжгалузеві.

Функції права - основні напрямки правового впливу на суспільні відносини з метою їхнього упорядкування.

Розрізняють загальносоціальні та спеціально-юридичні функції права.

Загальносоціальні функції:

1. Гуманістична - право охороняє і захищає права людства, народу, людини.
2. Організаторсько-управлінська - допомагає організувати загальні зусилля людей для досягнення загальнолюдського ідеалу.
3. Виховна функція - це функція виховання поваги до права за допомогою.
4. Інформаційна (комунікативна) — право інформує людей про волю законодавця.
5. Оціночна функція дозволяє виступати праву як критерій правомірності чи неправомірності тих чи інших рішень і вчинків.
6. Гносеологічна (пізнавальна) - право виступає як джерело пізнання зафіксованих у ньому закономірностей розвитку суспільства.

Спеціально-юридичні функції:

1. Регулятивна функція - це функція, спрямована на позитивний правовий вплив із метою упорядкування суспільних відносин шляхом встановлення заборон, дозволів тощо.

2. Охоронна функція спрямована на захист позитивних суспільних відносин шляхом усунення соціально шкідливих і небезпечних дій.

Охоронний вплив права здійснюється за допомогою спеціальних охоронних норм, а також регулятивних норм, спрямованих на охорону суб'єктивних прав.

Структура права - внутрішня побудова, спосіб організації її елементів.

За структурою розрізняють такі елементи: матеріальне та процесуальне право; регулятивне та охоронне; приватне та публічне.

Норми матеріального права закріплюють форми власності, визначають порядок утворення та структуру державних органів, органів місцевого самоврядування, правовий статус громадян, юридичних осіб тощо.

Процесуальне право - частина норм системи права, що регулюють відносини, які виникають у процесі розслідування злочинів, розгляду та вирішення кримінальних, цивільних справ тощо.

Регулятивне право - система правових норм, що регулюють поведінку суб'єктів права шляхом розподілу між ними юридичних прав та обов'язків, а також розраховані на правомірність їхніх дій.

Охоронне право - сукупність норм права, що призначені охороняти суспільні відносини від посягань та поновлювати порядок їх функціонування шляхом застосування засобів державно-владного впливу.

Публічне право - сукупність правових норм, які регулюють відносини у сфері загальнодержавного інтересу громадя.

Приватне право - сукупність правових норм, що регулюють відносини у сфері приватного інтересу.

У структурі права визначають також об'єктивне та суб'єктивне право як складові його елементи.

Об'єктивне право - є системою правових норм, що служать критерієм на підставі якого визначається наявність або відсутність у особи юридичних прав та обов'язків.

Суб'єктивне право - вид і міра можливої поведінки суб'єкта.

Слід зазначити, що право є одним із видів соціальних норм.

Соціальна норма - це правило фізичної поведінки (діяльності), яке має загальний характер, виражає волю певної частини або всього суспільства і забезпечується різноманітними засобами соціального впливу.

До складу соціальних норм входять мораль, право, політичні норми, економічні норми, корпоративні норми (норми громадських організацій, політичних партій, інших об'єднань громадян), релігійні норми, звичаї (традиції).

2. Правові норми - це загальнообов'язкові, формально-визначені в нормативно-правових актах правила поведінки, що встановлені або санкціоновані державою, охороняються і гарантуються нею.

Ознаки норми права:

1. Правило поведінки регулятивного характеру;
2. Загальнообов'язкове правило поведінки;
3. Правило поведінки загального характеру;
4. Формально-визначене правило поведінки;
5. Правило поведінки, прийняте в суворо встановленому порядку;
6. Правило поведінки, забезпечене всіма заходами державного впливу, аж до примусу.

У будь-якій державі існує і виникає величезна кількість норм права. Ці норми можна класифікувати (поділити) на види за певним критерієм (ознакою).

1. За предметом правового регулювання (або за галузями права): норми конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного, трудового, екологічного права та ін.

2. За методом правового регулювання:

Імперативні норми прямо наказують правила поведінки;

Диспозитивні норми надають свободу вибору поведінки.

3. За формою виразу припису правові норми поділяються на

- зобов'язуючі (встановлюють обов'язок здійснення активних дій);

- забороняючі (встановлюють заборону дії);

- уповноважуючі (надають права).

4. За характером впливу на особу:

заохочувальні ;

рекомендаційні.

5. Залежно від характеру правовідносин, що врегульовуються:

норма матеріального права;

норма процесуального права.

6. Норми права за суб'єктами правотворчості:

норми органів представницької влади;

норми глави держави;

норми органів виконавчої влади;

норми громадських об'єднань, комерційних організацій, трудових колективів підприємств.

7. Норми права за дією у просторі:

загальні

місцеві

8. Норми права за дією у часі:

постійні

тимчасові

9. Норми права за дією за колом осіб:

загальні — поширюються на все населення;

спеціальні — поширюються на певне коло осіб;

виняткові — роблять винятки із загальних і спеціальних норм.

10. Норми права за функціями права:

регулятивні ;

охоронні.

Структура норми права - це внутрішня побудова норми права, яка виражається у її поділі на складові елементи, пов'язані між собою.

Гіпотеза (припущення) - частина норми, яка вказує, за яких обставин норма вступає в дію.

Диспозиція (розпорядження) - частина норми, у якій формулюється саме правило поведінки, права і обов'язки.

Санкція (стягнення) - частина норми, яка встановлює заходи (вид та обсяг) державного примусу, застосовувані у разі її порушення

Види гіпотез:

1. Визначена гіпотеза вичерпно визначає ті умови, за наявності яких вступає в дію правило поведінки, що міститься в диспозиції правової норми.

2. Не повністю визначена гіпотеза містить формулювання у загальній формі типу «у необхідному випадку», а наявність або відсутність цієї необхідності визначається відповідними суб'єктами.

3. Відносно визначена гіпотеза не містить достатньо повних даних про обставини дії норми, обмежує умови застосування норми певним колом формальних вимог.

4. Абстрактна гіпотеза - це гіпотеза, в якій умови застосування норми визначаються загальними родовими ознаками.

5. Казуїстична гіпотеза визначає умови дії норми, використовуючи більш вузькі спеціальні родові ознаки.

6. Проста гіпотеза вміщує лише одну умову, з настанням якої норма права починає діяти.

7. Складна гіпотеза передбачає кілька обставин, сукупність яких є обов'язковою умовою для початку дії норми.

8. Альтернативна гіпотеза має кілька умов, із настанням кожної з яких починає діяти норма.

Види диспозицій:

1. Визначена диспозиція закріплює однозначне правило поведінки.

2. Не повністю визначена диспозиція вказує лише на загальні ознаки поведінки, в рамках якої суб'єкти уточнюють свої права та обов'язки самостійно.

3. Відносно визначена диспозиція вказує на права та обов'язки суб'єктів, але дає можливість уточнити їх залежно від конкретних обставин.

4. Проста диспозиція містить одне правило поведінки.

5. Складна диспозиція передбачає кілька правил поведінки.

6. Альтернативна диспозиція має кілька правил, кожне з яких може бути використане самостійно в разі настання умов, що зазначені в гіпотезі цієї норми.

Види санкцій:

1. Визначена санкція вказує на конкретний засіб впливу на правопорушника.

2. Відносно визначена санкція вказує на кілька можливих засобів впливу на правопорушника, а доцільність застосування конкретного засобу визначається, виходячи з особливостей конкретної справи.

3. Проста санкція містить лише один правовий наслідок.

4. Складна санкція передбачає застосування кількох наслідків водночас.

5. Альтернативна санкція передбачає кілька несприятливих наслідків, кожен із яких може бути застосований самостійно.

6. Правовідновлювальні санкції - це вказівки на міру державного примусу, які застосовуються.

7. Штрафні санкції - це такі заходи державного примусу, за допомогою яких здійснюється превенція правопорушень.

3. Форма (джерело) права - це державно-офіційні способи виразу і закріплення його норм, надання правилам загальнообов'язкового, юридичного значення.

Форма права завжди є носієм правової норми.

До форм (джерел) права відносять:

правовий звичай;

правовий (судовий чи адміністративний) прецедент;

нормативно-правовий договір;

нормативно-правовий акт.

Основною формою права є нормативно-правовий акт.

Нормативно-правовий акт - це письмовий документ компетентного органу держави, в якому закріплено забезпечуване нею формально обов'язкове правило поведінки загального характеру. Нормативні акти спрямовані на встановлення, зміну або скасування правових норм.

Нормативно-правові акти класифікуються за різними критеріями:

1) за суб'єктами ухвалення - на акти органів держави, народу в процесі референдуму, територіальних громад, громадських об'єднань, трудових колективів, посадових осіб, спільні акти органів держави і недержавних формувань та ін.;

2) за юридичною силою - на закони і підзаконні нормативні акти;

3) за сферою дії - на загальнообов'язкові, спеціальні, локальні;

4) за ступенем загальності правових норм - на загальні і конкретизаційні;

5) за характером волевиявлення - на акти встановлення, зміни та скасування норм права;

6) за галузями законодавства - на цивільні, кримінальні, кримінально-процесуальні та ін.;

7) за часом дії - визначено-строкові й невизначено-строкові.

Найбільш поширеною вважається класифікація нормативних актів за їх юридичною силою (закони і підзаконні нормативно-правові акти).

Закон - нормативний акт вищої юридичної сили, який регулює найважливіші суспільні відносини. Він приймається органом законодавчої влади або референдумом і є основною категорією законодавчої системи

Закони розрізняють за юридичною силою:

– конституційні закони, що закріплюють засади суспільного і державного ладу та є юридичною базою поточного законодавства;

– поточні закони;

– надзвичайні закони, які приймаються в необхідних випадках, передбачених Конституцією (таких законів Україна поки що не має).

Підзаконний нормативний акт - це письмовий документ уповноваженого суб'єкта, прийнятий на підставі та у виконання закону, в якому закріплені правила поведінки загального характеру, що забезпечуються державою.

Підзаконні нормативні акти можна поділити на чотири основні самостійні групи:

- 1) загальні;
- 2) місцеві;
- 3) відомчі;
- 4) локальні.

Основні види підзаконних нормативно-правових актів:

- укази й розпорядження Президента України;
- постанови Верховної Ради України та інші акти;
- нормативні акти Автономної Республіки Крим;
- постанови Кабінету Міністрів України;
- міжнародні договори України;
- інструкції, вказівки і нормативні накази керівників міністерств, інших центральних органів державної виконавчої влади;
- нормативні акти місцевих органів державної виконавчої влади;
- постанови правління Національного банку України;
- рішення територіальних громад;
- рішення сільських, селищних, районних у містах, обласних і районних рад.

Закон, як і будь-який нормативно-правовий акт, має межі своєї дії в трьох «вимірах»:

- 1) у часі;
- 2) у просторі;
- 3) за колом осіб, які підпадають під вплив закону.

Початковим і кінцевим моментами дії закону в часі є вступ закону в дію і припинення дії закону. Слід відрізнити момент (день) вступу закону в дію від моменту (дня) набуття ним юридичної сили. Закон набуває юридичної сили у день його ухвалення, тобто підписання закону.

Закони починають діяти:

1. З моменту ухвалення (наприклад, Конституція України);
2. З моменту опублікування;
3. З часу, який позначено в самому законі;
4. З часу, який зазначено в постанові про порядок введення закону в дію.

В Україні, як правило, початок дії закону визначається у спеціальній постанові Верховної Ради про порядок його введення в дію: із дня опублікування або з моменту настання застереженої в постанові певної умови.

5. Закони, у яких не вказаний час набрання чинності і щодо яких не було постанови про порядок введення в дію, вступають у силу по всій території України одночасно після закінчення 10-денного строку з дня офіційного опублікування. Закони мають бути опубліковані не пізніше ніж через 15 днів після їх підписання і ухвалення до виконання Президентом України;

6. Закони (рішення), ухвалені в результаті референдуму, вводяться в дію з моменту їх опублікування, якщо в них самих не визначений інший строк.

За всіх умов закон вступає в дію не раніше дати опублікування.

Загальним є правило: закон зворотної сили не має.

Винятки з цього правила рідкісні і допускаються:

а) за наявності вказівки в законі про надання йому (або окремим статтям) зворотної сили;

б) у загальному правилі про неодмінне надання зворотної сили кримінальному закону, який скасовує або пом'якшує кримінальну відповідальність.

Закони втрачають дію:

- після закінчення строку, на який вони були ухвалені;
- у разі зміни обставин, на які вони були розраховані;
- у разі прямого скасування (призупинення дії) даного закону іншим законом або спеціально призначеним актом;
- у разі фактичного скасування, коли ухвалений новий закон з того самого питання, а старий формально не скасований.

Дія нормативно-правового акта у просторі може бути територіальною і екстериторіальною.

Під територією держави розуміється її:

- суходольний простір - земна територія;
- водний простір - внутрішні води усередині державних меж і територіальні води в межах 12 морських миль;
- повітряний простір над державними межами - на висоті до 35 кілометрів;
- надра;
- військові і торговельні судна у відкритому морі;
- повітряні кораблі, що знаходяться в польоті за межами України;
- космічні об'єкти під прапором і гербом держави;
- трубопроводи;
- підводні кабелі і нафтові морські вишки;
- території дипломатичних представництв і консульств за кордоном.

На порядок дії нормативно-правового акта за колом осіб поширюється загальне правило: закон діє стосовно всіх осіб, які перебувають на території його дії і є суб'єктами відносин, на які він розрахований.

Усі особи:

- громадяни держави;
- іноземці;
- особи без громадянства (апатриди) ;
- особи з подвійним громадянством (біпатриди);
- усі внутрішньодержавні, спільні, іноземні, міжнародні організації, які не користуються правом екстериторіальності.

Кожна держава має свою національну систему права.

Система права – це сукупність чинних принципів і норм права, якій притаманні єдність, узгодженість, поділ і згрупованість норм у відносно самостійні структурні утворення – інститути, галузі та підгалузі права.

Структурні елементи системи права:

- норми права;

- інститути права;
- підгалузі права;
- галузі права.

Під галуззю права ми розуміємо сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини певного виду своїм особливим методом.

До основних галузей системи права України слід віднести: конституційне, адміністративне, кримінальне, цивільне, фінансове, трудове, шлюбно-сімейне, кримінально-процесуальне, адміністративно-процесуальне, земельне, житлове право тощо.

Підгалузь права - окрема частина галузі права, що об'єднує норми й інститути, які регулюють спеціальні види суспільних відносин (авторське право в межах цивільного).

Інститут права - частина галузі права, яка складається із сукупності правових норм, що регулюють якісно однорідні суспільні відносини.

Норма права - загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки людей, що має загальний характер, встановлюється або санкціонується державою, народом.

Основою побудови системи права прийнято вважати два критерії - предмет і метод правового регулювання.

Предмет правового регулювання - сукупність соціальних відносин певного виду, що підлягають правовому регулюванню.

Метод правового регулювання - це набір прийомів та засобів, за допомогою якого держава здійснює необхідний вплив на поведінку учасників суспільних відносин.

Основними методами є:

Імперативний метод - це метод владних приписів, що містять у собі, як правило, норми-заборони. Він використовується, головним чином, у кримінальному, адміністративному і деяких інших галузях права.

Диспозитивний метод дає суб'єктам альтернативну можливість вибору варіантів поведінки в межах закону. Цей метод більш притаманний цивільному, комерційному праву та ін.